

Акварелі

КУПИТИ

Випускниця Варшавського університету і журналістка «Газети Виборчої» Лідія Осталовська завжди пише про тих, кому в цьому світі найважче: про національні меншини, про жінок, про субкультурну молодь та інших аутсайдерів і маргіналів. Її нова книжка «Акварелі» - це розповідь про один із найменш досліджених ґеноцидів періоду Другої світової війни, жертвами якого були європейські роми. Водночас це історія дивовижного життя чеської єврейки Діни Ґотлібової, яка в Аушвіці на замовлення «ангела смерті» доктора Менґеле малювала портрети ромів, а після війни вийшла заміж за відомого діснеївського мультиплікатора Арта Бебіта і зробила успішну кар'єру, після чого спробувала відсудити в музею Аушвіц-Біркенау власні акварелі.

АКВАРЕЛІ

Лідія Остаповська

Книжку Лідії Остаповської я вирішив перекласти, бо спочатку в розказану тут історію не повірив. Думає, що це така голівудська вигадка. Почав перевіряти, шукати — і дотліво вкляк: виявляється, є в житті такі місця для неймовірного. Молода єврейка Діна мріє стати художницею, вчиться малювати, перед Другою світовою дивиться культовий діонеївський мультфільм про Білосніжку, потім потрапляє в Аушвіц, де їй наказують доглядати за дітьми. Щоб їх розважити, дівчина малює на стіні барака Білосніжку й гномів. Малюнок бачить демонічний доктор Менгеле, який в концтаборі ставить досліди на циганах, йому для дисертації якраз потрібен ліоустративний матеріал. Зокрема — портрети піддослідних. Діна погоджується їх малювати. Після звільнення в її житті буде шлюб із мільйонером, вілла з басейном у Голівуді й слава. Але до самої смерті Діна боротиметься, щоб повернути собі намальовані нею акварелі. Та це не просто твори мистецтва, це речові докази злочину — винищення ромів під час Другої світової. Разом із справжнім трилером — біографією Діни — читач отримує й чимало інформації про, можливо, найзагадковший народ Європи та його історію, вірування й культуру. Це настільки крута книжка, що до неї хочеться доплатитися бодай якось якщо не ти її написав, то хоч переклади. Must read, одна з книжок, які запам'ятовуються на все життя.

Андрій Любка

ISBN 978-617-614-043-6

9 786176 140436

Лідія Остаповська
АКВАРЕЛІ

Лідія ОСТАЛОВСЬКА

АКВАРЕЛІ

З польської переклав Андрій Любка

ББК 84(4Пол)6-8Осталовська-444
О-76

Осталовська Лідія

Акварелі / Переклав з польської Андрій Любка;
редактор Олександр Бойченко. – Чернівці: Книги – XXI;
Meridian Czernowitz, 2014. – 192 с.

ISBN 978-617-614-043-6

Випускниця Варшавського університету і журналістка «Газети Виборчої» Лідія Осталовська завжди пише про тих, кому в цьому світі найважче: про національні меншини, про жінок, про субкультурну молодь та інших аутсайдерів і маргіналів. Її нова книжка «Акварелі» – це розповідь про один із найменш досліджених ґеноцидів періоду Другої світової війни, жертвами якого були європейські роми. Водночас це історія дивовижного життя чеської єврейки Діни Готлібової, яка в Аушвіці на замовлення «ангела смерті» доктора Менґеле малювала портрети ромів, а після війни вийшла заміж за відомого діснеївського мультиплікатора Арта Бебіта і зробила успішну кар'єру, після чого спробувала відсудити в музею Аушвіц-Біркенау власні акварелі...

ББК 84(4Пол)6-8Осталовська-444

Книгу видано за фінансової підтримки
польського Інституту Книжки – Програма перекладів ©POLAND
та Посольства Республіки Польща в Україні

Посольство
Республіки Польща
у Києві

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Перекладено за виданням: Lidia Ostałowska. Farby wodne. – Wydawnictwo Czarne, Wołowiec. – 2011.

Farby wodne © by Lidia Ostałowska, 2011. All rights reserved.
Published by arrangement with Wydawnictwo Czarne, Poland.

© Книги – XXI, 2014, видання українською мовою

© Андрій Любка, 2014, переклад

© Анна Стюпіна, 2014, обкладинка

© Василь Дроняк, 2014, макет

У вітрині свого магазину в Монреалі Абрам Ботін виставив бежеве мило зі свастикою й підписом: «Польща 1940».

Ботін, сімдесятирічний єврей, тримає крамничку з сувенірами й цікавинками від 1967 року. Він зізнається, що не впевнений, чи мило справді походить із якогось концетраційного табору. Каже, що збирав пам'ятки Голокосту віддавна, бо сам «належить до того покоління».

- Мої діти цим не цікавляться, тож я вирішив ці пам'ятки продати. Це моє мило, і я можу робити з ним що заманеться.

Поліція розпочала слідство. Зокрема – перевірить, чи мило виготовлене з людського жиру. Торгівля предметами із зображенням свастики не є в Канаді нелегальною, але продаж мила з людей порушив би заборону осквернення останків. Якщо ж мило – не людського походження, Ботіна покарають за використання неправдивих даних у рекламі.

«Газета Виборча», 31 березня 2010

1937. У Голівуді перед Різдвом

Одного разу взимку, коли з неба сипав сніг, королева сиділа біля вікна в чорній ебеновій рамі і шила. А оскільки вона поглядала у вікно, то вколола голкою палець. Виступили три краплі крові. Червона кров так прекрасно виглядала на білому снігу, що королева подумала: «Я хотіла б мати дитину білу, як сніг, червону, як кров, і чорну, як ебенова рама цього вікна». Невдовзі вона народила донечку білу, як сніг, рум'яну, як кров, із чорним, як ебенове дерево, волоссям.

На допрем'єрний показ мультфільму «Білосніжка і семеро гномів» Волт Дісней запросив гостей перед самим Різдвом. У *Carthay Circle Theatre*, найвідомішому кінозалі золотої ери Голівуда, 21 грудня 1937 року з'явилися Чарлі Чаплін (він якраз готувався до ролі в «Диктаторі»), молода Джуді Гарленд, Дуглас Фейрбенкс, Керол Ломбард і Марлен Дітріх.

*Там, через тінистий бір,
через сім річок і гір,
до мене вночі й удень іде
мій королевич. Я знаю це.*

Журналісти зауважили, що Джон Берімор (став зіркою після ролі Гамлета) за темними окулярами ховає заплакані очі.

У залі не було жодної дитини.

Але публіка реагувала по-дитячому, спонтанно. «Люди аплодували в перервах між сценами так, ніби дивилися те-

атральну виставу. Ніколи пізніше я нічого подібного не бачив», – запам'ятав діснеївський мультиплікатор Вольфганг «Вулі» Райтерман.

Перший повнометражний мультфільм. Говорили, що на чомусь такому ніхто не висидить. Очі розболяться від кольорів. А тут – крики захвату й овації стоячи. Сергій Ейзенштейн, автор «Броненосця Потьомкіна», незабаром назвав «Білосніжку і семеро гномів» найкращим фільмом в історії кінематографу.

Най, най, най. На успіх працювало сімсот п'ятдесят митців. А саме: тридцять два мультиплікатори, сто два асистенти, сто сім «фазистів» (наповнювали фази рухів), двадцять спеціалістів із композиції, двадцять п'ять із тла, шістдесят п'ять зі спецефектів (хмари, пил, дим; усе, що рухається, але не є персонажем) і аж сто п'ятдесят вісім із малювання героїв на прозорих целулоїдах. Створили гори малюнків і начерків, до фільму ввійшла чверть мільйона. Хіміки в лабораторіях Діснея шукали нові технології, а оператори вдосконалювали новий винахід – багатопланову камеру. Вона створювала враження третього виміру.

Історію Білосніжки століттями переповідали різними мовами. Записали її брати Грімм – романтичні шукачі витоків німецького духу. Дизайнер Кен Андерсон розповідав, що Дісней звихнувся на темі Білосніжки. Одної ночі, коли рисувальники після вечері повернулися в студію, він викликав кілька десятків із них на знімальний майданчик. «Ми всілися на розкладні стільці, згасло світло, а Волт чотири години розповідав нам історію Білосніжки й сімох гномів. Не лише розповідав, а й перевтілювався в кожного з персонажів. Ми були шоковані».

Проект такого розмаху ніхто й уявити не міг. Крім того, досить ризикований сценарій: один персонаж убиває іншого – так у мультфільмах не робиться. Але Дісней так довго переконував в успішності задуму, що врешті-решт усі йому повірили.

Неформальний семінар для аніматорів у 1934 році організував рисувальник Арт Бебіт, пізніше роботи тривали вже в студії. Мистецьким боком справи займався Дон Грехем із *Chouinard Art Institute*. Найважливішим для нього було, щоб герої рухалися плавно, природно, граційно. На заняття він

приносив рухомі людські моделі й пояснював таємниці моторики.

У целулоїдній Білосніжки був і справжній жіночий прототип. Марджорі Белчер (невдовзі прославилася як Мардж Чемпіон із танцювального дуету Мардж Говер Чемпіон) стукала за нею підборами, їла з мисочки, розмахувала мітлою й заціпала гудзики. Принц мав бути схожим на Дугласа Фейрбенкса.

У Голівуді фільм обізвали «божевільною витівкою Діснея». Найбільшим безумством були вкладені гроші. Вартість оцінювали в двісті п'ятдесят тисяч доларів, а час зйомок – у вісімнадцять місяців. Зйомки тривали три роки й поглинули півтора мільйона.

Волт Дісней вніс будинок під заставу. «Навіть мови не було про економію й компроміси, а це були часи, коли ціла країна стогнала від кризи. Коли бюджет перевищив усі можливі межі, я й сам почав сумніватися, чи вдасться повернути вкладені інвестиції. Потім шок. Мій брат Рой сказав, що ми мусимо позичити чверть мільйона», – згадував він в інтерв'ю.

Хто дасть кредит під шматки фільму? Фрагменти «Білосніжки» переглянув Джозеф Розенберг із *Bank of America*. Коли загорілося світло, Дісней нічого не прочитав на його обличчі. Розенберг підвівся, мовчки вийшов із залу. Нарешті він виніс вердикт: «Волте, цей фільм заробить купу грошей».

Попри кризу – майже два з половиною мільйони доларів.

Бах, бах, ух, ох!

Європа. За два дні до Різдва і через день після прем'єри в Штатах міністр пропаганди Райху Йозеф Геббельс записує в щоденнику: «Я подарував фюреру дванадцять фільмів із Мікі Мавзом. Він дуже тішився, цей скарб його ошчасливив».

Міккі – це символ чужої наддержави, але й хтось близький. Гітлеру було сімнадцять років, коли з'явився перший мультфільм «*Humorous Phases of Funny Faces*». Джеймс Стюарт Блектон спонукав у ньому курців до боротьби зі шкідливою звичкою. Чотири роки потому Владислав Старевич експериментував у Каунасі з комахами. «Коли я спробував зняти боротьбу живих жуків-оленів за самку, виявилось, що після

ввімкнення прожектора вони завмирають і не рухаються. Тож мені спала на думку ідея приспати своїх лицарів. Я відділив їхні кінцівки й роги від тулуба, а потім знову прикріпив їх у відповідному місці за допомогою тонесеньких дротиків. На виготовлені в такий спосіб із приспаних жуків ляльки вдалося надягнути костюми, чоботи з халявами, а в руки їм вкласти папери». Старевіч знімав їх кадр за кадром. Так він створив перший ляльковий мультиплікаційний фільм.

Але мальовані історійки глядачі вподобали більше. Навіть найперші: пес їв ковбасу так довго, аж лопнув. Сюжети були простими і такими залишалися й надалі. Персонажів чавлять, розтягують, кидають з висоти, топлять, смажать, січуть і б'ють усім, що втрапить під руку. Бах, бах, ух, ох! Ніхто не помирає.

Гітлер любив ці фільми, на них виховалася його армія.

Арійська Білосніжка, Розумник-єврей

За кожен жарт, який потрапляв у кінцеву версію «Білосніжки», мультиплікатори отримували п'ять доларів. У часи великої кризи за тридцять п'ять центів можна було добряче наїстися. Найохочіше кепкували з гномів. Розумник, Буркотун, Чхун, Рюмса, Сонько, Роззява і Сором'яга. А може Гикач, Лисоголовий чи Тугодум? Список пропонованих імен був довгим, характери теж змінювалися.

Гноми у братів Ґрімм нічим не відрізняються один від одного. Цілими днями вони працюють під землею, не знаючи спочинку. Дісней такий образ відкинув: передчував, що публіка захоплюватиметься гномами, якщо ті будуть неповторними. Найдужче вирізнявся Роззява – молоденький, обвислі вуха, великі стопи, безтурботний, мов дитина, безбородий.

Гномиків малювали в м'яких кольорах, щоб вони не за́тьмарили собою Білосніжку, яка сяяла модною в той час арійською вродою: світла шкіра й маленький носик (минуть роки – і модифікована Білосніжка запанує як лялька Барбі). Але щічки занадто червоні. Працівники відділу кольору скоригували цей дефект, накладаючи ніжний рум'янець безпосередньо на півку.

Музику зіграв оркестр із вісімдесяти осіб. Уперше в історії кіно її записали на електроакустичну платівку. Крім музики,

додано звукові ефекти і діалоги, Дісней і в цьому виявився піонером.

Фільм бив рекорди успішності, за три місяці квитки купили двадцять мільйонів американців. А потім «Білосніжка» підкорила Європу. Дистриб'ютори довірили дублювання популярним акторам, тексти пісень перекладали талановиті поети. У Польщі – Маріан Гемар.

*На дереві в лісі сидів тхір,
і я вже ледь не зловив тхора,
підійшов близьенько, але звір
раптом запахнув не так, як троянда.
Ой-ой, ніколи ти не повторюй цей спів,
я ще в житті не чув таких дурнуватих слів!*

Діти заходилися від сміху, а шлягери наспівували у все нових і нових європейських країнах. Прем'єри: лютий 1938 – Лондон (решта Королівства трохи пізніше), березень – Франція, травень – Бельгія і Голландія, серпень – Італія (фестиваль у Венеції), вересень – Чехословаччина, Швеція, Данія, жовтень – Фінляндія, грудень – Угорщина, Португалія й німецькомовна Швейцарія.

Німці фільм не придбали, найвірогідніше через суворі цензурні приписи. Зате показали австрійці. Роль Білосніжки озвучила їхня співвітчизниця Паула Весселі, зірка контролюваної НСДАП кіностудії *UFA*. Серед її партнерів був Отто Вальбург. Чудовий актор, але син єврейського банкіра, тому спочатку втратив контракт із *UFA*, а потім і місце в берлінському театрі Райнгардта. Обоє виїхали з Німеччини. Райнгардт через Францію до Штатів, а Вальбург до Відня.

Отто озвучив Розумника.

Німці планували, що аншлюс 1938 року охопить і Білосніжку з гномами. На перешкоді стала раса виконавців. У Райху не показували фільмів з євреями, а від 12 березня – вже й в Австрії.

Австрійську версію хітового мультфільму німці побачили щойно у 1950 році. (Ті, що на заході, бо східні очікували на показ ще тридцять п'ять років). Білосніжці-Весселі в той час було заборонено займатися професійною діяльністю. Не допомогла навіть роль у «Поверненні» («*Heimkehr*») – плакатній

націонал-соціалістичній стрічці про страждання німецької меншини в Польщі. Старі люди, яких б'ють батогами, матері з дітьми на руках під ударами прикладів гвинтівок. Образ польського здичавіння. Вербуванням польських акторів займався Іґо Сим, директор варшавських публічних театрів, колабораціоніст і агент ґестапо. Гучний скандал. Польське підпілля вбило Сима в березні 1941 року, німці у відповідь у варшавському передмісті Пальміри розстріляли двадцять одного поляка.

Розумник-Вальбурґ утік від нацистів до Голландії. Коли в березні 1939-го одинадцятирічна Ширлі Темпл вручала Дісневі Оскар (і ще сім маленьких статуеток), Вальбурґ в Амстердамі грав у єврейському кабаре *Joodsche Schouwburg*. Але тільки до травня 1940-го, відтак почав переховуватися. Хтось доніс – і його арештували. Потім пересильний табір для євреїв у Вестерборку, депортація до ґетто Терезієнштадт, а звідти – в Аушвіц. Селекція.

Загинув у газовій камері.

1943. У Біркенау, на іншій планеті

Перед самим Різдвом 1943 року двадцятирічна Діна Ґотлібова стоїть у Біркенау навпроти дерев'яної стіни барака. Має фарби, пензлі. Розмірковує, що намалювати.

У майбутньому цю сцену намалюють олівцем, підмажуть тушшю, запишуть за допомогою комп'ютерної анімації. Її обговорюватимуть юзери YouTube'a і підписники освітніх програм Діснея. Діна розповість про неї в свідченнях, спогадах, інтерв'ю перед камерою чи мікрофоном.

Ми так і не зустрілися. У 2001 році я листовно просила її про розмову, та моє прохання залишилося без відповіді. У той час вона судилась із Державним музеєм Аушвіц-Біркенау, тож цілком можливо, що їй важко було довіритися польській журналістці. Втім, про свою долю вона говорила багатьом іншим людям. І – як це буває з найважливішими миттями життя – часом додавала нову деталь. Померла 29 липня 2009 року.

Слова Діни Ґотлібової я записала точно. Джерелом, з якого вона черпала, була пам'ять – не завжди суголосна з реєстром фактів у календарі: така вже природа воєнних свідчень. І точно не повна, адже в пам'яті ми багато чого ховаємо тільки для себе. Але чи менш вірогідна через це?

Історія живе пам'яттю. І помирає, коли припиняє з нею розмовляти.

- Я подумала, що намалюю балюстраду, немов ми з швейцарської хатки роздивляємося луки. Тож намалювала

зелену траву і блакитне небо, хмаринки. А на балюстраді – стилізовані квіти в горщиках, але такі рельєфні, що виглядали майже живими. Діти приглядалися до моєї праці. Я хотіла намалювати найрадіснішу сцену, яку тільки знаю. Вже починаючи вимальовувати корів і овечок, спитала: «Що б ви хотіли бачити на луці?». Вони відповіли в один голос: «Білосніжку і сімох гномиків». А це був фільм, який я, доки нас забрали, дивилася в Празі сім разів, оскільки цікавилася технікою анімації. І останній, який бачили діти. Я добре пам'ятала героїв, тож намалювала Білосніжку, що танцює з Роззявою, а інші гномики скачуть навколо й плескають у долоні. Йшлося про те, щоб діти мали на що дивитися, а не тільки на голі стіни. Розмалювати інтер'єр мене попросив Фреді Гірш. Я одразу запитала: «Чим це робити?», і він запевнив, що щось організує.

Фреді – німецький єврей з фігурою атлета, спортсмен і не-реалізований олімпієць, лідер сіоністської молодіжної організації. Дівчата кидали на нього замріяні погляди, але без взаємності, бо він був геєм. Після прийняття расистських законів переїхав до Чехословаччини, став інструктором у празькому клубі *Ha-Gibor*. У 1941-му його вивезли в Терезієнштадт.

Діна познайомилася з ним за два роки до цього в родинному місті Брні, коли вступила до художньої школи. Вона вивчала графіку й скульптуру. Після двох семестрів була змушена перервати освіту: євреям заборонили навчатися. Професор скульптури Ліхтак тоді потай прилаштував її своєю асистенткою.

Коли й нелегальна праця стала неможливою, виїхала до Праги. Петр Кієн, єврейський митець, якого викинули з Академії, навчав дітей у синагозі на Виноградах. Діна знову записалася на графіку.

- Одного дня нас змусили носити зірки. Треба було добре пришити їх до плащів. Коли я вперше вийшла так до школи, то не знала, що робити, куди дивитися. І раптом побачила чоловіка: він йшов навпроти і теж мав жовту зірку. Ми усміхнулися одне одному. На серці трохи відлягло.

Діна вчилася там рік. У вільні хвилини потайки відпорювала зірку й бігла в кінотеатр.

Аж із Брна надійшла новина: мама йде в гетто. Тоді Діна покинула Прагу, щоб приєднатися до тих, кого запихали в

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати далі,
придбайте, будь ласка,
повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ